

Ралько И.М. Сущность и социально-психологические функции личностной свободы.

Анализируются психологические научные разработки, касающиеся аутентичной свободы, классифицируются понятия и разновидности свободы, описываются функции личностной свободы.

Ключевые слова: свобода, аутентичная свобода, личностная свобода, выбор, функции личностной свободы.

Ralko I.M. The Essence and Social- Psychological Functions of Personal Freedom.

The psychological scientific researches concerning the authentic freedom of a person are analyzed in the article. The concepts of freedom are classified. The functions of personal freedom are described.

Key words: freedom, authentic freedom, personal freedom, choice, the function of personal freedom.

Стаття надійшла 9 листопада 2011 року

УДК 159.9: 340.65: 616-056.3

І.М. Савка

КУМУЛЯТИВНИЙ ФІЗІОЛОГІЧНИЙ АФЕКТ ЯК ПОМ'ЯКШУЮЧА ПРОВИНУ ОБСТАВИНА

Аналізується феномен фізіологічного кумулятивного афекту як пом'якшуючої провини обставини, порівнюється його перебіг із перебігом фізіологічного афекту класичної форми, встановлюється можливість кваліфікації кумулятивного фізіологічного афекту як пом'якшуючої провини обставини.

Ключові слова: фізіологічний афект, сильне душевне хвилювання, класичний швидкоплинний фізіологічний афект, кумулятивний фізіологічний афект.

Постановка проблеми. Сьогодні в більшості кримінальних кодексів країн світу передбачається, що будь-яка особа підлягає кримінальній відповідальності та покаранню за шкоду, завдану її суспільно небезпечними діями, тільки у тому випадку, якщо вона усвідомлювала соціальний зміст і значущість учиненого діяння та могла регулювати свою поведінку, тобто якщо у вчиненому відо-

бражені свідомість та воля особи. З цього логічно випливає необхідність обов'язкового кваліфікованого врахування при призначенні покарання таких станів, як фізіологічний афект та сильне душевне хвилювання, що згадується у законодавстві різних країн при кваліфікації злочинного діяння і, з нашої точки зору, позначають подібні феномени [15].

Проблема психолого-юридичної характеристики фізіологічного афекту як пом'якшуючої провини обставини має певну історію у світовій та вітчизняній юриспруденції. Проте, досі в Україні визнання такої форми фізіологічного афекту, як кумулятивна, серед обставин, що пом'якшують провину в правозастосовній практиці, є доволі проблематичним. Простежується вельми скептичне ставлення до правомірності самого цього поняття. Можливість поступового накопичення афекту передбачається в формулюванні ст. 116 КК України, в якій серед обставин сильного душевного хвилювання фігурує поняття «систематичних знущань». При аналізі кримінальних справ очевидним є невизнання судом наявності пом'якшуючих провину обставин у тих справах, де очевидно є кумулятивна (накопичуюча) форма фізіологічного афекту. Таким чином, юридично передбачена можливість існування й використання накопиченого (кумулятивного) афекту, хоча на практиці його визнавати уникають.

Стан дослідження. Поняття афекту та сильного душевного хвилювання містяться у законодавстві різних країн. Підкреслювали значущість та актуальність всебічного розгляду феномена афекту та вивчали його у різних формах вияву чимало науковців: специфіку самого феномена та рівень усвідомленості при афекті аналізував Ф.С. Сафуанов, фазовість перебігу І.А. Кудрявцев, особливості паталогічної форми афекту Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш, аналіз фізіологічного афекту здійснювали В.Б. Сидоров, Г. Рітзер, і І.А. Кудрявцев, Г.В. Морозов, критерії відмежування паталогічного і фізіологічного афекту визначали Т.П. Печерникова, В.В. Гульдман, В.Ю. Остришко

Аналіз феномена кумулятивного фізіологічного афекту та можливості визнання його як пом'якшуючої провини обставини в українській правозастосовній практиці є невирішеними раніше частинами проблеми.

Мета статті – проаналізувати можливості визнання кумулятивного фізіологічного афекту за обставину, що пом’якшує провину.

Виклад основних положень. У сучасній *юридичній психології* афект – надзвичайно сильний, такий, що швидко виникає і бурхливо протікає, короткочасний емоційний стан [16]. Ф.С. Сафуанов переконаний, що афективні спалахи виникають здебільшого раптово і продовжуються іноді усього кілька хвилин. У стані афекту свідомість, здатність уявляти і мислити звужується, пригнічується. При цьому сильний емоційний спалах виявляється в бурхливих неконтрольованих поведінкових реакціях, і дії людини при афектах виявляються у вигляді вибухів. Афективна реакція характеризується гостротою, яскравістю вираження та трифазністю плинину: підготовчою фазою, фазою вибуху та заключною фазою [16].

Варто мати на увазі, що існує декілька видів афекту.

У *юриспруденції* в центрі уваги науковців знаходиться рівень усвідомлення людини, що знаходиться в стані афекту. За цим критерієм виділяють два основні – патологічний і фізіологічний афект.

Патологічний афект розвивається на основі психічної патології, цілком конкретні характеристики якої можна діагностувати і після закінчення активної фази. Так М.С. Доброгаєва зазначає, що відсутні істотні розбіжності щодо клініки *патологічного* афекту, адже на підставі цих характеристик на сьогодні наявна можливість відмежування від патологічного варіанту всіх інших афективних реакцій, у тому числі і фізіологічного афекту, який повторює у своїй динаміці фази патологічного афекту [2].

На думку Б.В. Сидорова, фізіологічний афект – це такий емоційний стан індивіда, при якому він є осудним, однак його свідомість істотно обмежена. При ньому відбувається короткочасний хворобливий розлад психічної діяльності непсихотичного рівня, що виникає раптово під впливом зовнішніх факторів та виявляється він емоціями гніву або страху, звуженням свідомості, руховим збудженням і діями, спрямованими на знищення подразника [18]. За клінікою фізіологічний афект відповідає критеріям психічної аномалії і значно ближчий до патологічного афекту, ніж до нормальних афективних реакцій. Його вияви свідчать про істотну обмеженість здатності особи свідомо контролювати свої дії. Вивчення клініки фізіологічного афекту дає підстави розглядати його як гострий

реактивний афективний примежовий (непсихотичний) стан [15]. При фізіологічному афекті виникає характерна зміна психічної активності у вигляді фрагментарності сприйняття, звуження і концентрації свідомості на психотравмуючому об'єкті, різке зниження інтелектуального і вольового контролю поведінки (з порушенням здатності до прогнозу), дереалізації навколишньої дійсності, ознаки імпульсивності і стереотипності дій, характерні вазовегетативні прояви і моторні порушення, особлива жорстокість експлозивної агресії, невідповідність її за змістом і силою приводу виникнення, зазначають І.А. Кудрявцев [7, с. 96–105], В.Т. Нор [11], Т.П. Печернікова [13]. Як наголошує В.Г. Морозов, провідним критерієм відмежування патологічного і фізіологічного афекту вважаються ознаки психогенно обумовленого сутінкового стану свідомості при першому та афективно звуженого, але не психотичного стану свідомості – при другому [8]. Отже, патологічний афект можна вважати підставою для перекваліфікації злочину, а фізіологічний афект можна вважати обставиною, що пом'якшує провину.

Узагальнюючи різні підходи щодо основних ознак фізіологічного афекту, В.Б. Первомайський виділяв такі: а) надзвичайність реакції для особистості; б) фазність перебігу, близька до патологічного афекту; в) суб'єктивна раптовість виникнення; г) дезорганізація свідомості (звуження) з порушенням цілісності сприйняття, здатності регулювати свої дії, їх певною автоматизацією; д) неадекватність характеру і результату цих дій значущості причини; е) зв'язок дій і афективних переживань із психотравмуючим фактором; ж) раптовість виходу через психічне виснаження; з) часткова амнезія щодо вчинку [12].

Проте, фізіологічний афект має може мати як класичну швидкоплинну форму, так і кумулятивну, коли сильна емоційна реакція виникає не у відповідь на несподіваний та дуже значущий для людини подразник, а як наслідок довготривалого конфлікту, чи знущань. Для *юридичної психології* визнання поняття кумулятивного фізіологічного афекту є загальноприйнятим. Для встановлення особливостей класичної швидкоплинної та кумулятивної форм фізіологічного афекту, з точки зору юридичної психології, найкраще звернутися до опису трьох фаз перебігу афекту.

Особливості кожної фази розглядав І.А. Кудрявцев.

Перша фаза (підготовча) містить у собі особистісну переробку психогенії, виникнення й наростання афективної напруги. Гостра психогенія може скорочувати цю фазу до декількох секунд, різко пришвидшуючи виникнення афекту. Тривала психотравмуюча ситуація подовжує наростання афективної напруги, на тлі якого психогенний привід за механізмом «останньої краплі» може викликати настання гострої афективної реакції. Для виникнення афективної реакції однаковою мірою мають значення як гострі, так і протраговані психогенії. Найважливішою умовою, що сприяє виникненню афективної реакції, є наявність конфліктної ситуації, почуття фізичної або психічної перешкоди до здійснення своїх планів, намірів.

У швидкоплинному афекті на першій фазі гостра психогенія може бути несподіваним, сильним, суб'єктивно значущим подразником (раптовий напад, груба образа тощо). Фактор раптовості, «надзвичайність» психогенії для особистості мають вирішальне значення.

У кумулятивному афекті на першій фазі протраговані психогенії пов'язані із тривалою психотравмуючою ситуацією, стійкими неприязними стосунками з потерпілим, систематичними приниженнями й знуцаннями тощо. Гостра афективна реакція виникає в результаті поступового накопичення афективних переживань.

Друга фаза афекту виявляється у короточасному вибуховому стані, афективна реакція набуває якісно іншого характеру активної розгальмованої розрядки на тлі зниженого самоконтролю та самоусвідомлення через емоційний спалах.

Третя фаза (заклучна) характеризується виснаженням, асенізацією, гальмуванням через надпотужну розрядку другої фази [5].

Отже, можна виокремити дві можливі форми фізіологічного афекту. Динаміка самої афективної розрядки однакова як у швидкоплинному, так і в кумулятивному афекті. В обох випадках спостерігається однакове звуження свідомості особи та значна обмеженість здатності її до самоконтролю чи самовладання. Кумуляції емоційної напруги істотно сприяють індивідуально-психологічні особливості – найчастіше такі афекти виникають у збудливих особистостей з компенсаторним високим самоконтролем і в загальмованих, з домінуванням «відмовних» реакцій [6; 17]. Афективний

вибух може виникнути і у відповідь на незначний («реальний» чи «умовний») привід, на зразок «останньої краплі». Друга і третя фази кумулятивного і класичного фізіологічного афекту принципово не відрізняються. Єдине, чим відрізняється кумулятивний афект від швидкоплинного афекту, є розтягнутість у часі його першої фази.

Розглядаючи значення афекту, не можна оминати увагою те, як він співвідноситься із поняттям сильного душевного хвилювання. У Кримінальному кодексі 2001 р., за аналогією із кодексом 1960 р., не згадується афект, а йдеться про сильне душевне хвилювання (ч. 7 п. 1 ст. 66 КК України «вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого»; ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання»; ч. 4 ст. 36 «Необхідна оборона»; ч. 3 ст. 39 «Крайня необхідність»; ст. 123 «Умисне тяжке тілесне uszkodження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»). Традиційно поняття «сильне душевне хвилювання» і «афект», хоча і розглядалися як близькі, але не вважалися тотожними, адже поняття «сильне душевне хвилювання» трактувалося як більш широке, ніж поняття «афект». При цьому визначення наявності чи відсутності афекту покладено на судово-психологічну експертизу, а юридична кваліфікація сильного душевного хвилювання – на суд, який мав би зробити висновок, виходячи з матеріалів кримінальної справи.

Щоправда, феномен кумулятивного афекту визнається далеко не усіма. Безпосередньо афект, у традиційному для *юриспруденції* розумінні, є критичною фазою почуття, переживання. Афективні стани характеризуються як стани зниженої правоздатності. Особливо наголошується на раптовості виникнення цього стану і тому неможливості його запобігання з боку того, у кого він виникає. Важливим чинником виникнення проблеми застосування обставини сильного душевного хвилювання у правозастосовній практиці є оцінка спеціалістами лише періоду часу, впродовж якого мав би актуалізуватися зв'язок між афектом та злочином. Насправді ж необхідно враховувати, що однозначним є факт безпосереднього миттєвого зв'язку між афективним спалахом та його фізичною розрядкою, проте не обов'язковою є така ж миттєва залежність між самою афектогенною психотравмуючою ситуацією та виникненням кри-

тичного афективного стану у суб'єкта, адже часто часовий період між психотравмуючим впливом та афективним зривом може бути доволі значним (хоча б унаслідок індивідуального розвитку стримуючих факторів особи та стійкості її нервової системи).

Так, зокрема, О.Д. Ситковська вважає вирішальною саме оцінку факту розриву процесу самоусвідомлення і самоконтролю у момент виникнення афекту та впродовж діяння винного. «Сама ж часова віддаленість між афективними діями та психотравмуючою афектогенною ситуацією не повинна впливати ні на рішення експерта, ні на врахування пом'якшуючої обставини правником при кваліфікації діяння. Адже тлумачення афекту як раптового для самого суб'єкта емоційного спалаху не означає, що афектогенна ситуація включає лише події, які безпосередньо передували виникненню афекту та афективній розрядці в злочинній дії» [19, с. 92].

Відтак, класичному і кумулятивному афекту властива раптовість, тобто неочікуваний безпосередній перебіг реакції після відповідного поводження потерпілого.

Особливо скептичним є ставлення до можливості кумуляції афекту в *правозастосовній практиці*. Як показує аналіз 195 кримінальних справ за фактами вбивств та тяжких тілесних ушкоджень, учинених за обставин, що не виключають наявності стану сильного душевного хвилювання, розглянутих судами України впродовж 2003–2009 років, зберігається тенденція кваліфікації судами злочинів у стані сильного душевного хвилювання тільки за наявності висновку експертів про стан класичного фізіологічного афекту. Крім цього, суди дотримуються старої традиції стосовно того, що стан сильного душевного хвилювання встановлюють, виходячи із сукупності матеріалів справи, коли є можливість на розсуд суду враховувати чи не враховувати висновок судово-психологічної експертизи. Експертів та суддів часто відштовхують від визнання афективного стану такі ситуації, в яких незначний привід призвів до жорстоких дій. Це начебто означає свідомий злісний характер обвинувачуваного. Це призводить до того, що суд у деяких випадках, особливо коли йдеться про кумулятивний афект, перевищуючи свої повноваження, втручається в сферу компетенції експертів-психологів, аналізуючи психологічний феномен суто юридичним інструментарієм. Але якщо абстрагуватися від приводу і проаналі-

зувати неконтрольованість бурхливого емоційно забарвленого агресивного спалаху, то легко впізнається фаза афективної розрядки. Відтак судова та експертна практика може легше звертатися до більш широкого визнання кумулятивного афекту.

В експертній та судовій практиці виникають проблеми кваліфікації сильного душевного хвилювання в ситуаціях кумулятивного афекту через неочевидність зв'язку між причиною, яка викликала стан афекту та афективною реакцією у зв'язку з розтягнутістю у часі першої фази. Відтак, стає зрозумілим, що неочевидність першої фази накопичення емоційного напруження не має ставати підставою для невизнання самого стану афекту в процесі розгляду справи. Тим паче, що неочевидним перший етап накопичення залишається лише через відсутність обов'язкової правової вимоги проведення психолого-психіатричної експертизи при підозрі, за матеріалами справи, щодо наявності у підсудного на момент учинення злочину стану сильного душевного хвилювання і це поняття може трактуватися судом у його чисто побутовому тлумаченні, яке не збігається з науковим, з точки зору *юридичної психології*, розумінням цього феномена.

Тому бажано запровадити в законодавство обов'язкове проведення комплексної психолого-психіатричної чи судово-психологічної експертизи у випадках коли за матеріалами справи можна підозрювати будь-яку форму стану афекту. З такою думкою погоджується Е.А. Квитко: «Можна стверджувати що, якщо у висновку експертизи констатується відсутність класичного фізіологічного афекту, але виявлена його тривала кумуляція, яка вплинула на свідомість та діяльність обвинувачуваного, необхідно викликати експерта-психолога в суд для з'ясування факту стосовно того, чи розвиток психологічного стану обвинувачуваного відбувався аналогічно фізіологічному афекту, а реакція обвинувачуваного – була ні чим іншим, як афективним «вибухом» [4, с. 181].

Це ще раз підкреслює необхідність більш ретельного ставлення та широкого впровадження експертиз щодо кумулятивного афекту. З іншого боку, необхідно чітко визначитися самим експертам щодо інших психічних станів, які також були супутніми і могли стати підставою для подальшого визнання судом стану сильного душевного хвилювання.

Деякі науковці ототожнюють стан кумулятивного афекту з певними емоційними станами, як, наприклад, Л. М. Балабанова зі стресом [1], В. В. Нагаєв з фрустрацією [9]. С. П. Бочарова ототожнювала емоційне порушення з кумулятивним афективним станом. Іншим варіантом пояснення природи кумулятивного афекту є емоційна напруженість, що істотно впливає на свідомість і поведінку [14]. Інші вчені (В.Ф. Єнгаличев та С.С. Шипшин) виділяють такий стан, як психічна напруженість [3]. Окремі специфічні емоційні стани, наприклад, стрес, фрустрація, емоційне напруження чи емоційне порушення, безпосередньо пов'язані з процесом тривалого накопичення афекту. Агресивна розрядка особи у неконтрольованій формі не є наслідком цих станів та повністю відповідає ознакам розрядки кумулятивного фізіологічного афекту. Тривале зростання емоційної напруги чи емоційного порушення є внутрішньою передумовою подальших афективних дій. Водночас, в генезі феномена кумулятивного афекту ці стани не виступають окремо, а існують нерозривно. Так, через тривалу психотравмуючу ситуацію у особи відбувається зростання емоційного напруження, що і є феноменом кумуляції афекту, як розтягнутій в часі першій фазі фізіологічного афекту. Коли ж настає виснаження, стримуючі афект чинники послаблюються, і за принципом «останньої краплі» будь-яка конфліктна ситуація стає афектогенною і викликає ситуативне емоційне порушення, наслідком якого може бути безпосередня афективна розрядка [15]. Тому в контексті нашого дослідження вважаємо можливим розгляд і такого підґрунтя в якості передумови подальшої афективної розрядки, проте, на нашу думку, не варто виокремлювати ці стани.

Діагностика фізіологічного афекту повинна входити в компетенцію судово-психологічної експертизи [15]. Завдання ж психолога при цьому, досліджуючи підекспертного, встановити наявність або відсутність таких особливостей характеру та особистості, що можуть предиспонувати виникненню тієї чи іншої форми фізіологічного афекту, або ж навпаки, перешкоджати цьому. З нашої точки зору, такі особливості можуть стосуватися установочної сфери особистості.

За наявності обставин протиправності і раповості, зазначених раніше, для того, щоб обрати однозначну позицію у справі,

експертному дослідженню підлягає відмежування класичного та накопиченого (кумулятивного) фізіологічного афектів, підстави для такого відмежування є і у *юриспруденції*.

Так, класичний фізіологічний афект – це стрімка, бурхлива емоційна реакція вибухового характеру. Він виникає безпосередньо внаслідок протиправної дії потерпілого, триває вкрай малий проміжок часу, після чого настає спад. Б.В. Сидоров так визначає поняття «протиправної дії» стосовно класичного афекту: «насильство чи знущання, тяжка образа з боку потерпілого або інші протиправні чи аморальні дії (бездіяльність) потерпілого» [18, с. 39].

На відміну ж від класичного афекту, перша фаза кумулятивного афекту зазвичай дуже розтягнута в часі – від декількох місяців до декількох років. Упродовж цього часу розвивається психотравмуюча ситуація, що обумовлює кумуляцію (накопичення) емоційної напруги в обвинувачуваного. Безпосередньо афективний вибух може виникнути і з незначного, з точки зору стороннього спостерігача, приводу, який у цьому випадку виконує роль каталізатора [10, с. 190].

Стосовно кумулятивного афекту законодавець визначає причину виникнення сильного душевного хвилювання як «систематичне знущання з боку потерпілого».

З огляду на наведене та відповідно до пропозиції Б.В. Сидорова, для з'ясування того, чи має місце можливість перебування особи в стані афекту при вчиненні злочину, необхідно проаналізувати такі дані:

1. Обставини, що передували здійсненню злочину: наявність насильства, знущання чи тяжкої образи з боку потерпілого або інших протиправних чи аморальних дій потерпілого, а також можливість наявності тривалої психотравмуючої ситуації, що виникла в зв'язку із систематичним знущанням потерпілого.

2. Характер поведінки обвинувачуваного під час учинення злочину. Необхідно з'ясувати, чи підготовлений злочин, чи використовуються підручні, чи приготовані заздалегідь знаряддя, характер ушкоджень тощо. Аналізуються всі факти, які вказують на міру продуманості злочину та усвідомленість поведінки при реалізації наміру. Враховується час, що пройшов з моменту виникнення наміру на вчинення злочину і його здійсненням.

3. Поведінка обвинувачуваного після здійснення злочину: чи пам'ятає він обставини події, як виглядав безпосередньо після здійснення діяння, що робив. Таку інформацію можна одержати при вивченні матеріалів справи (показів свідків), у бесіді з обвинувачуваним [18].

Якщо аналіз обставин злочину дає підстави вважати, що могло мати місце здійснення злочину в стані афекту, то наступним етапом є проведення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи на предмет ідентифікації стану як патологічного чи фізіологічного афекту, а у разі визнання фізіологічного афекту – встановлення його природи як класичного (миттєвого) або кумулятивного (накопиченого).

Висновки. Існує так званий класичний фізіологічний афект, коли перша фаза мінімальна за часом і розрядка настає майже миттєво. Класичному фізіологічному афекту не передують ні тривалі конфлікти, ні розтягнута у часі психотравмуюча ситуація. При цьому розрядка настає внаслідок конкретної ситуації, яка суб'єктивно оцінюється людиною як надпотужно афектогенна. Традиція кваліфікації такої форми фізіологічного афекту в правозастосовній практиці українських судів уже сформована. Поряд із класичною виділяють кумулятивну форму фізіологічного афекту.

Класична та кумулятивна форми фізіологічного афекту відрізняються між собою тільки перебігом першої фази. За своїм проявом і класичний афект, і кумулятивний на фазі розрядки повністю ідентичні: емоційно забарвлене звуження свідомості та самоконтролю, бурхливі руйнівні поведінкові реакції тощо. В обох видах провідною фізіологічного афекту ознакою фази розрядки є її раптовість виникнення як для самого суб'єкта, так і для стороннього спостерігача. Варто зауважити, що в юридичному визначенні раптовості законодавець звертає увагу саме на фазу активних дій, а тому перша фаза (довготривала вона чи короткочасна) юридичного значення не має. Тому не має значення тривалість першої фази, а провідного значення набуває лише раптовість (суб'єктивна та об'єктивна неочікуваність) самого вибуху, що повністю підпадає під юридичне визначення сильного душевного хвилювання. Не коректно вважати безпосередньо стрес, фрустрацію, емоційне порушення, емоційну напругу чи психічне напруження підставою ви-

знання сильного душевного хвилювання. Ці стани можуть бути різними варіантами (чи етапами) перебігу першої фази накопичення афекту, внаслідок яких настає афективний спалах із неконтрольованою реакцією розрядки.

Тому в експертній практиці їх необхідно враховувати як передумови подальшої розрядки, що автоматично передбачають, залежно від часу накопичення, визнання кумулятивного характеру афекту.

Доведено, що з цих позицій кумулятивний фізіологічний афект, як і класична форма фізіологічного афекту, можуть бути підставою для пом'якшення покарання.

При експертному дослідженні та судовому розгляді слід особливо увагу приділяти обставинам, що передують злочину. Якщо привід надпотужної розрядки видається не дуже значним (образа або незначний фізичний замах з боку потерпілого), але їй передували тривалі негативні стосунки, то можна припустити, що конкретна ситуація стала лише стартовим каталізатором вибуху, і необхідно в обов'язковому порядку призначати судово-психологічну експертизу щодо наявності кумулятивного фізіологічного афекту. Завданням психолога при цьому є встановлення наявності або відсутності таких особливостей характеру та особистості у підекспертного, що можуть предиспонувати виникненню тієї чи іншої форми фізіологічного афекту, або ж навпаки, перешкоджати цьому.

Перспективою подальших досліджень можна вважати встановлення залежності між схильністю до певної форми фізіологічного афекту та особливостями характеру й особистості у підекспертного, які можуть предиспонувати виникненню тієї чи іншої форми фізіологічного афекту, або ж навпаки, перешкоджати цьому, зокрема, установочної сфери особистості.

1. Балабанова Л.М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и патологии) / Л.М. Балабанова. – Донецк: Сталкер, 1998. – 432 с.

2. Доброгаева М.С. Патоморфоз исключительных состояний / М.С. Доброгаева // Патоморфоз психических заболеваний в судебно-психиатрической клинике: сборник научных трудов. – М.: [б. и.], 1985. – С. 51–59.

3. Енгальчев В.Ф. Судебно-психологическая экспертиза: методическое руководство / В.Ф. Енгальчев, С.С. Шипшин. – Изд. 2-е. – Калуга-Обнинск-Москва: КГПУ им. К.Э. Циолковского, 1997. – 88 с.

4. Квитко Е.А. Тактика защиты обвиняемого по делу об убийстве в состоянии аффекта / Елена Анатольевна Квитко // Сборник научных трудов юридического факультета СевКавГТУ. – Ставрополь, 2005. – Вып. 7. – С. 178–183.
5. Кудрявцев И.А. Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза: научно-практическое руководство / Игорь Александрович Кудрявцев. – М.: Изд-во Московского университета, 1999. – 497 с.
6. Кудрявцев И.А. Некоторые клинические особенности и психологические механизмы регуляции поведения у психопатических личностей в состояниях эмоциональной напряженности / [И.А. Кудрявцев, А.Н. Лавринович, Ф.С. Сафуанов, М.Б. Ерохина] // Кратковременные психотические расстройства в судебно-психиатрической практике. – М.: [б. и.], 1983. – С. 3–9.
7. Кудрявцев И.А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза / Игорь Александрович Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1988. – 224 с.
8. Морозов Г.В. Исключительные состояния / Георгий Васильевич Морозов // Судебная психиатрия: руководство для врачей. – М.: Медицина, 1988. – С. 340–353.
9. Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы: учебное пособие / Виктор Васильевич Нагаев. – М.: Юнити-Дана, 2003. – 432 с.
10. Назаренко Г.В. Уголовно-релевантные психические состояния лиц, совершивших преступления и общественно опасные деяния / Геннадий Васильевич Назаренко. – М.: Ось-89, 2001. – 240 с.
11. Нор В.Т. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе / В.Т. Нор, М.В. Костицкий. – К.: Вища школа, 1985. – 54 с.
12. Первомайский В.Б. Физиологический аффект: норма или патология? / Виталий Борисович Первомайский // Судебно-психиатрическая экспертиза: статьи (1989–1999 г.). – К.: Сфера, 2001. – С. 118–125.
13. Печерникова Т.П. Особенности экспертной оценки аффективных реакций в момент совершения правонарушения у психически здоровых и психопатических личностей: методические рекомендации / Т.П. Печерникова, В.В. Гульдан, В.В. Остришко. – М.: [б. и.], 1983. – 19 с.
14. Психиатрия: учебник / [под ред. М. Коркина, Н. Лакосина]. – М.: Медицина, 1995. – 326 с.
15. Савка І.М. Феномен психологічного афекту у психологічних теоріях та юриспруденції / Ірина Мар'янівна Савка // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: збірн. наук. праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 1. – С. 176–219. – (Серія: Психологічна).
16. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе: научно-практическое пособие / Фарит Суфиянович Сафуанов. – М.: Смысл: Гарника, 1998. – 192 с.
17. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза аффекта в свете нового Уголовного кодекса Российской Федерации: проблемы и перспективы / Фарит Суфиянович Сафуанов // Психологический журнал. – 1997. – № 2. – С. 66–73.

18. Сидоров Б.В. Аффект. Его уголовно-правовое и криминологическое значение: социально-психологическое и правовое исследование / Борис Васильевич Сидоров. – Казань: КГУ, 1978. – 248 с.

19. Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности / Ольга Давидовна Ситковская; [науч. ред. Г.М. Миньковский]. – М.: Норма, 1998. – 285 с.

Савка И.М. Кумулятивный физиологический аффект как смягчающее вину обстоятельство.

В статье анализируется феномен физиологического кумулятивного аффекта как смягчающего вину обстоятельства, производится сравнение его протекания с протеканием физиологического аффекта классической формы, устанавливается возможность квалификации кумулятивного физиологического аффекта как смягчающего вину обстоятельства.

Ключевые слова: физиологический аффект, сильное душевное волнение, классический быстротекущий физиологический аффект, кумулятивный физиологический аффект.

Savka I.M. Cumulative and Physiological Affect as Extenuating Circumstances.

The phenomenon of the cumulative physiological affect as extenuating circumstances is analyzed. Its operation is compared with that of the classical form. The possibility of qualifying the cumulative and physiological affect as extenuating circumstances is defined.

Key words: physiological affect, cumulative and physiological affect, classical rapid physiological affect.

Стаття надійшла 14 жовтня 2011 року

